

LUKÁCS GYÖRGY ETIKA-TERVEI

PALCSÓ MÁRIA

Közhely, hogy Lukács György egész életművét egy sajátos kontinuitás és diszkontinuitás jellemzi. A folyamatosság benyomását az kelti, hogy bizonyos kérdéskörök végigkísérik egész tevékenységét, újból és újból nekigyürkőzik a megoldásuknak, de ezek az újragondolási kísérletek egyben tagolják, megszakították is teszik a hatalmas *oeuvre*-t. És ebben végső soron nincs semmi meglepő: a megoldandó problémák csak látszólag azonosak, hiszen a kérdésfeltevéseket és megoldásokat mássá teszi a történelmi „itt és most”. Lukács számára, mint ezt utolsó magnós-interjúi során kifejtette, „mindig a »Was tun?«, a »Mit tegyünk?« volt a fő probléma”.¹ A lehetséges cselekvés konkrét körülményei azonban igencsak változatossá tették Lukács elméleti és gyakorlati válaszait erre a kérdésre. Lukács maga is tisztában volt az életművét átható kontinuitás – diszkontinuitás-problémával, s élete végén – korábbi nagy „önmegtagadásai” ellenére – a kontinuitásra helyezte a hangsúlyt: „Énnálam minden dolog valaminek a folytatása. Az én fejlődésemben, azt hiszem, anorganikus elemek nincsenek.”² A megjegyzésből kicsendül Lukács vágyakozása a teljes, minden vonatkozásban koherens és következetes, példaértékű egyéni élet és életmű után, de kiérződik egyfajta bizonytalanság is: vajon sikerült-e valóra váltani saját életében a goethei paradigmát: „Az a legboldogabb ember, aki élete végét kapcsolatba tudja hozni a kezdettel.”³ A befejezetlen művek, a megvalósíthatatlan tervek, az évek történései joggal tölthették el Lukácsot félelemmel és aggodalommal az egész életre irányuló törekvései sikerét illetően.

Látszólag Lukács etikához való viszonya is hordozza a folyamatosság – megszakítottság kettősséget: az ifjúkori esszék, a háború alatt írt művek, a forradalmak idején született tanulmányok, a *Történelem és osztálytudat*, a 30-as évek elemzése, az *Estétika* és az *Ontológia* más-más kiindulópontból ugyan, de mind szisztematikus etikák megírásának lehetőségére és szükségességére utalnak. Diszkontinuitásról azonban itt – bizonyos értelemben – nincs szó, s nem azért,

¹ Lukács György: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon* (az interjúkat készítette Eörsi István és Vezér Erzsébet), Magvető K., Bp. [1989], 142. o.

² Uo., 195. o.

³ Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, Magvető K., Bp. [1976], II. k., 374. o.

mert Lukácsot végigkíséri az etika iránti érdeklődés, amely hol határozottan, hol kevésbé erőteljesen manifesztálódik. Lukács maga így jellemzi az etikának életében játszott szerepét megírandó kései Etikájához készített följegyzései egyikében: „dass sein ganzes Lebenswerk ein »Ethik inkognito« ist”.⁴ Az etika tehát nem csupán egy a Lukácsot teoretikusan foglalkoztató kérdések közül, nem is pusztán egy konstans szempontja az elemzett problémáknak. Az etika Lukács számára gondolkodásának egyik alapiránya, meghatározó aspektusa, a „Mit tegyünk?” kérdés konzekvens végigvitele – latens módon kiegészítve a „Hogyan tegyük?” és a „Miért tegyük?” soha ki nem mondott kérdéseivel. Ezt a lukácsi attitűdöt, amely messzemenően egybecseng a példaértékű élet igényével, legszebben talán Hauser Arnold fogalmazta meg egy rádióbeszélgetés során: „befolyását, amely tudományosan kifejezhetetlen, mégis elsősorban személyes befolyásnak tekintem, és főként annak a befolyásnak, amely abban fejeződik ki, hogy mindaz, amit teszünk, amit csinálunk, amit alkotunk vagy amit próbálunk alkotni, az elsősorban etikai feladat”.⁵ Az etika tehát életszervező elvként, a mindenkori cselekvés imperatívuszaként van jelen Lukács egész pályafutása során, s *ebben a vonatkozásban* nem beszélhetünk diszkontinuitásról. Amikor azonban explicit módon, mint diszciplína, mint filozófiai vizsgálódások célja és tárgya jelenik meg, érzékelhetővé válik a diszkontinuitás mozzanata.

Az etika, életében játszott szerepének megértéséhez a kulcsot maga Lukács György adja a kezünkbe: „unmöglich Ethisches zu setzen, ohne Weltzustand mitzusetzen”.⁶ Úgy vélem azonban, hogy ez a kulcs is megfejtésre szorul, mert a „világállapot tételezése” kétféle jelentést hordozhat. Jelentheti egyfelől a meglévő viszonyok, a fönnálló, a meghaladandó elméleti reflexióját, de másfelől jelentheti annak az értékrendnek, közösségnek, társadalmi állapotnak a teoretikus-világnézeti körvonalazását is, amelynek nevében, amelyre apellálva, ami felé törekedve etikailag transzcendálható és transzcendálandó az adott „világállapot”. Nem tekinthetjük véletlennek a tömör fogalmazást: Lukács szavai – megítélésem szerint – mindkét jelentéstartalmat magukban foglalják. Az így értelmezett gondolat nemcsak az etika(-i) helyét segít kijelölni a lukácsi életműben, hanem utal ennek az etikának konstans jegyeire is: az etika „világszerűségére”, a megváltás-gondolat állandó, bár néha rejtett jelenlétére (ezt többen Lukács „vallásos szükségletének” is nevezik⁷), a történelemfilozófiai aspektusnak az etika fölötti dominanciájára, morál és etika szembeállítására, s nem utolsósorban politika és etika, filozófia és praxis szoros kapcsolatára. Lukács gondolata („unmöglich...”)

⁴ Versuche zu einer Ethik (hg. v. Gy. Mezei), Akadémiai K., Bp. 1994.

⁵ Hauser Arnold: *Találkozásaim Lukács Györggyel*, Akadémiai K., Bp. 1978, 10. o. L. még Mezei György: „Lukács György késői etikájához”, *Világosság* 1985, 11. sz. 679. o.

⁶ Kleine Notizen zu Ethik (auch Religion), LAK.

⁷ Lásd pl. „Interjú – Az interjúról”, in Eörsi István: *Interjú*, Lap- és Könyvkiadó Kft., Bp. 1989.

rímelt a „Was tun?” életet-meghatározó és -átfogó kérdésére, illusztrálva azt a kiemelkedő jelentőséget, amellyel az etikai kérdések és maga az etika bírtak egész pályafutása során. Mindezek ellenére azonban mégis nyitott a kérdés: miért akar (és miért éppen akkor?) az idős Lukács György etikát, mégpedig egy szisztematikus és „tudományos” etikát írni?

Lukács 1955-ben kezd hozzá háromrészesre tervezett *Esztétikájához*, amelynek első könyvét 1960 tavaszán fejezi be. Még ebben az évben tervjavaslatot készít életmű-sorozata megjelentetéséhez a Luchterhand kiadó számára, s az első három helyre az *Esztétika* három kötetét javasolja, míg negyedikként az *Etikát* szerepelteti. Ez az adat világossá teszi, hogy Lukács már ekkor tervez egy etikát – vagyis nem az *Esztétika* írása közben fölvetődött problémák készítenek eredeti szándéka módosítására (mint ezt többen is vélik). De az is egyértelműen kiviláglik ebből az információból, hogy ezt az etikát csak *Esztétikája* második és harmadik része után akarja megírni, illetve megjelentetni: e műveket tartja akkoriban élete főműveinek. Erről tanúskodik egyébként a Luchterhand-sorozat 9. köteteként új kiadásban napvilágot látott könyvéhez, *Az ész trónfosztásához* írt előszava, valamint az *Esztétika* ajánlása is.

Az *esztétikum sajátossága* első részének elkészülte után, 1960-ban azonban Lukács megváltoztatja korábbi elgondolásait, s hozzákezd az *Etika* előmunkálataihoz. December 27-én így ír testvérének: „Alig fejeztem be az *Esztétikát*, az *Etika* előkészítése során filozófiai problémák örvényébe kerültem. Mostanra mindez valamelyest lecsendesült... Még annyi mindent kell befejeznem (az *Etika*n kívül, amin most dolgozok, az *Esztétika* második és harmadik része áll előttem), hogy a legnagyobb munkaintenzitás és jó egészségi feltételek mellett is kétséges, vajon be tudom-e fejezni az oly hosszú időn át tervezettet.”⁸ Lukács a levélben nem indokolja tervei módosítását, s későbbi megnyilatkozásaiban (interjúk, levelek, előszók stb.) sem tér ki részletesebben erre a kérdésre, komoly fejtörést okozva ezzel a Lukács-kutatásnak. Különböző hipotézis-típusok születtek: Lukács nem tudta folytatni *Esztétikáját* egy átfogó etika nélkül; öregkorában kísérli meg – marxista alapokon – ifjúkori etika-tervei realizálását; a marxizmus diszciplináris kidolgozása volt a célja stb. Úgy vélem, a döntés valódi okának megértéséhez akkor járunk a legközelebb, ha az okot egyfelől Lukács marxizmushoz való viszonyában és a marxizmus akkori helyzetében keressük, másfelől pedig Lukács egyre inkább az ontológia felé hajló gondolkodásmódjában.

Lukács számára a marxista etika kérdése két vonatkozásban vetődik föl: megoldásra-kidolgozásra váró teoretikus föladatként és (ettől elválaszthatatlanul) egy történelmi küldetéssel bíró mozgalom hatékony működésének, megerősödésének nagyon is gyakorlati követelményeként. Van Heller Ágnesnek egy igen érdekes tanulmánya a 60-as évekből, amelyben etika és marxizmus viszonyát

⁸ Lukács György levele Lukács Máriához, 1960. december 27, megj. *Világosság* 1985, 11. sz. 681. o.

elemzi. Ebben arról ír, hogy egyetlen jelentősebb társadalmi mozgalom sem létezhet hosszú ideig anélkül, hogy valamilyen formában ne merülne föl számára sürgető kérdésként az etikához és az erkölcshez való viszony tisztázása, egy saját arculatú etika kidolgozása. Ez az etikát-kikényszerítő helyzet akkor áll elő, ha azokban a viszonyokban, amelyek közepette egy mozgalom hatni akar, jelentős változások következnek be, s ezzel összefüggésben magában a mozgalomban is identitás-zavar lép föl, mert a mozgalom tagjai számára már nem lehetséges a kódex-szerű cselekvés. Heller e szituáció jellemzésében négy tényezőt emel ki: a mozgalom önmagát többé már nem tekinti abszolútnak; spontaneitás-tudata megrendül; megnő a szubjektum döntési és cselekvési szabadsága a mozgalmon belül; s végül a mozgalom megfelelő öntudattal, önmegismerő képességgel és önbírálattal rendelkezik. Heller véleménye szerint csak e négy mozzanat együttes megjelenése vezethet el a mozgalom autonóm etikájának megfogalmazásához; ha közülük csak az egyik vagy másik adott, az önálló etika kidolgozása kínzó szükségszerűség, vagy pusztán ígéret maradhat csupán. A szerző úgy véli: a marxizmus számára csak most (a 60-as évekre) érkezett el az idő saját explicit etikája kidolgozására.⁹

A Heller által fölvetett négy domináns faktor közül Lukács (és az itt vizsgált problematika) szempontjából igen lényegesnek tartom az utolsót – úgy vélem ugyanis, hogy Lukács munkaprogramjának a megváltozásában ez játszhatta a döntő szerepet. Talán nem tűnik erőszakoltnak ez a föltételezés, ha tüzetesebben megvizsgáljuk Lukács 1947. decemberi előadását, amelyet Milánóban tartott, „A marxizmus és a mai kultúra” címmel megrendezett konferencián. Kissé részletesebben ismertetem előadását, mert ebben nem csupán az etika szükségességéről szól Lukács, hanem a marxista filozófia – és ideológia – egészének elkerülhetetlen megújulását is sürgeti, lényegében a „vissza az alapokhoz!” jelszó jegyében. Ha ekkor még verbálisan nem is fogalmazódik meg ez a program, Lukács egész milánói megnyilvánulása ezt sugallja.

Referátumában („A marxista filozófia feladatairól az új demokráciában”¹⁰) igen nagy figyelmet szentel az etika problémakörének. Etikával kapcsolatos fejtegetéseit arra a gondolatra alapozza, hogy a II. világháború után az emberiség egy olyan történelmi periódusba került, amelyben tudatosan dönthet a saját sorsáról; az emberek mind a nagy világtörténelmi összefüggésekben, mind saját egyéni életükben folyton választásra kényszerülnek. Ez a szituáció állítja előtérbe az etika alapkérdéseit, a marxista filozófusok számára specifikus kérdéseket is fölvetve: „van-e marxista etika, tehát külön etika a marxizmuson belül? Nem egyszerűen

⁹ Heller Ágnes: „Az etika helye a marxizmusban”, in *Érték és történelem*, Magvető, Bp. [1969], 106–116. o. Heller ekkori munkásságának jelentős része is ennek a posztulátumnak a jegyében bontakozott ki, valószínűleg Lukács által is ösztönözve.

¹⁰ Lukács milánói előadása, lásd „A marxista filozófia feladatairól az új demokráciában”, *Magyar Filozófiai Szemle* 1987, 4. sz. 798–822. o.; az idézetek: 811–812, 814, 814–815. o.

csak a párthatározatok végrehajtása jelenti a marxista etikát? Ezekre a kérdésekre világos válaszokat kell adnunk, először a marxista világnézet konkretizálása érdekében, másodsor a polgári ideológia elleni harcban, amely az etika különböző formáit állítja szembe a marxizmussal, és pedig mindig úgy, mint az etikát az állítólagos marxista erkölcsnélküliséggel szemben." E mondhatni hátborzongatóan nyers és leleplező kérdésföltevés után Lukács nemcsak a marxista etika lehetségeségét állítja, de megrajzolja kontúrokat is, kijelölve helyét az „ember önteremtésének” immanens folyamatában. A marxista etika premisszáit a polgári filozófia etika- és erkölcsfelfogásával szembeállítva vázolja föl. Lukács szerint a polgári filozófia az etikát a „valósághoz való emberi viszonyulás” autonóm „résztérületeként” kezeli, amely izolálódik az emberi gyakorlat egyéb szféráitól (így a megismerés egészétől is). De elszigetelődik a történelemtől is – ha a történelmet mégis elismeri, akkor „relativista nihilizmusba” csap át. A polgári etika a „puszta magánemberi léte” korlátozott individuum „etikos cselekvésének morális tisztaságát” akarja biztosítani, de ez csak az objektivitás tagadása, vagy transzcendensként való tétélezése által lehetséges. Ezzel szemben: „Az etikában most előáll fordulat mindenekelőtt azt mutatja, hogy a másik ember nem korlátozza az egyik ember szabadságának, hanem előfeltétele. Az egyén csak szabad társadalomban lehet igazán szabad. Ebből azonban a személyiség kibontakozásának új fogalma is következik. A polgári etika ezt csak az izolált egyéniség fölfokozásában vagy kiterjesztésében keresheti, a marxizmus számára viszont *kezdetől fogva* az élet gazdagságát, mindenekelőtt a legkülönbébb emberi vonatkozások gazdagságát, a különböző életterületek fölötti széles körű uralmat jelenti.” (Kiemelés nem az eredetiben.)

Mielőtt tovább folytatnánk Lukács gondolatmenetének földézését, néhány megjegyzést kell ehhez a passzushoz fűznöm. Szembeötlő, hogy Lukács a marxista etika „pozitív” fővázolásának már a kezdetén milyen erőteljesen kapcsolódik a korai Marx-írásokhoz, nemcsak szemléletében vagy az időtávlatra történő, itt kiemelt utalással, hanem frazeológiájában is. Ez a hangvétel – számomra legalábbis így tűnik – meglehetősen elűt Lukács 30-as–40-es évekbeli írásainak tónusától, jelezve azt a fordulatot, amely az osztályszempontú történelem- és társadalomfölfogás kizárólagosságának, merevségének oldása irányába vezeti Lukácsot. Előadása további gondolatmeneteiben azonban ez az „antropológiai”, individuumra és személyiségre koncentrálo megközelítési mód némileg háttérbe szorul; eltakarják Lukács marxista „beidegződései” és a történelemfilozófiai konstrukció.

Lukács még a következő összefüggéseket veszi számba a marxista etika alapjainak körvonalazása során: a szabadság nem más, mint a fölismert szükség-szerűség, amellyel szorosan összefügg, hogy az emberek önmagukat – most már tudatosan – az „emberi nem részeként fogják föl”. Ez a mozzanat játszik szerepet abban – Lukács szerint –; hogy korunkban „konkrétan láthatóvá lettek” az ember gyakorlati cselekvésének „közvetlenül kollektív kötöttségei”. Itt Lukács az osztályokra gondol, mindenekelőtt a proletariátusra, amely először vitte végbe „az

egy emberrel kapcsolatos humanizálás"-t azáltal, hogy osztálytudatába konkrét-tudatos formában emelte be a nem sorsával való összefüggést. Az etikát megalapozó tényezők közé tartozik, hogy a közösség tudattalan életéből létrejött az individuális tudat, mára pedig az egyes ember nem-tudata. A marxista etika végső alapja pedig a „marxizmus általános világnézeti tétele”: „mi magunk csináljuk történelmünket, mi formáljuk sorsunkat.”

Az etikával kapcsolatos fejtegetéseinek zárórésze Lukács ekkori mérhetetlen optimizmusát tükrözi, nem csupán az emberiség jövőjét, de a marxizmus sorsát illetően is: „Az emberi nem most kialakuló tudata és öntudata perspektívaként az »emberiség előtörténetének« lezárulását idézi föl. Ezzel új hangsúlyt nyer az ember önteremtése: tendenciájukat tekintve összekapcsolódik az egyén és az emberiség önmegteremtése. Az etika mármost fontos összekötő láncszem ebben az egész folyamatban. Éppen mert az autonómia minden fajtájáról lemond, mert magában tudatosan az emberiség egész gyakorlatának egy mozzanatát látja, mozzanata lehet ennek a roppant átalakulási folyamatnak, az ember igazi emberréválásának.”

E fölszólalásában Lukács még nem személyes munkaprogramként fogalmazza meg a kidolgozandó kérdéskörök sorát, hanem a marxista kutatás és kutatók előtt álló legsürgősebb föladatokként exponálja őket. Jóllehet az egész előadást áthatja egy (a háborút követő eufórikus hangulat által is bizonyára befolyásolt) túlzott jövőre-orientáltság, a témák fölvetése nem *ad hoc* jellegű: kiérlelt, átgondolt koncepciót tükröz. Ha a referátum teljes szövegét vizsgáljuk és nemcsak az etikára vonatkozó részeket, még inkább megerősödik ez a benyomás — számos olyan kategória és összefüggés megtalálható itt, amelyek a későbbi megvalósított vagy tervezett nagy művekben centrális szerepet kapnak. Csak jelzésszerűen emelek ki néhányat, annak illusztrálására, hogy Lukácsnál az ontológiai gondolkodásmód ekkorra már „túlsúlyos mozzanat”: a totalitás (és résztotalítások), a történetiség, a munka, a teleológia; a tudat kiemelkedő szerepe; a szabadság; a személyiség gazdagsága; a nem és az egyén viszonya, az ember önteremtése, az etika mint közvetítő mozzanat, az abszolút autonómia elutasítása, legalitás — moralitás dualizmusának kritikája, transzcendencia-ellenesség stb. A pusztá fölsorolásból is kitetszik, hogy Lukács a marxista etikát csak ontológiai alapon tartja realizálhatónak.

Lukács ekkori attitűdje az ideológusé: a referátum témakörei és interpretálásuk arra vall, hogy az előadó a marxizmust, a marxista filozófiát mindenekelőtt ideológiaként kezeli (habár természetesen nem a szó pejoratív értelmében). De erre utal az a tény is, hogy a marxista elmélet problémáit, a marxizmus számos múltbéli és jelenkori ellentmondását egyáltalán nem érinti: az „örökség” kérdése csupán a polgári filozófia kritikája kapcsán merül föl. Nemcsak az előadás, de ez az elméleti alapállás is nyilvánvalóvá teszi, hogy a Heller Ágnes által nélkülözhetetlennek tartott négy mozzanatból ekkor még csak három van jelen — bár eltérő intenzitással — Lukács gondolkodásmódjában; a negyedik, a mozgalom (és ideológiája) önismeretének és önkritikájának aspektusa ekkor még hiányzik az etika-teremtés motívumai közül. Ezzel a tényezővel csak az ötvenes években (a

kelet-európai történések, a XX. kongresszus és a magyarországi fölkelés hatására) szembesül Lukács, s dönt úgy, hogy terveit módosítva ő maga kísérli meg a marxista etika kidolgozását.

E hipotézis nem zárja ki, hogy teoretikus ambíciók, a diszciplinárisan is teljes életmű iránti vágy, az *Esztétika* írása során fölmerült problémák stb. szintén befolyásolhatták Lukácsot elhatározásában, de véleményem szerint a döntő momentum elmélet és gyakorlat diszkrepanciájának fölismerése, a marxizmus megújításának, önreflexiójának sürgető kényszere volt.

A milánói előadásból is kitűnt: Lukács tudja, hogy a marxi gondolatrendszer magában rejt egy etika csírát, elemeit is, ám ezek az elemek még nem emelkedtek a „felnőtt tudomány színvonalára” (Sève). A föladat tehát egy „tudományos” etika – Lukács maga így nevezi – megteremtése. A kérdés azonban az: hogyan alapozható meg és körvonalazható ez a marxista etika? Elegendő támpontot adnak-e a marxi szövegek és a Marx által alkalmazott módszer a kidolgozásához? Mutatis mutandis az etikára is állt Lukács számára az, amit *Az esztétikum sajátossága* előszavában az esztétikával kapcsolatosan így fogalmazott: „az a paradox helyzet alakult ki, hogy egyidejűleg van is és nincs is marxista esztétika, hogy önálló kutatással kell meghódítani, megalkotni, s az eredmény ugyanakkor mégis csupán *valami eszmeileg meglévőt fejt ki és rögzít le fogalmilag*. Ez a paradoxon azonban magától megoldódik, ha az egész problémát a marxista dialektika módszerének fényében vesszük szemügyre. A megismeréshez vezető úttal elválaszthatatlanul összekapcsolt módszer (metódus) ősrégi szó szerinti értelme ugyanis azt a követelményt tartalmazza, hogy a *gondolkodás meghatározott célok elérése érdekében meghatározott utakon haladjon*. Ennek az útnak az irányát a *világkép totalitása, amelyet a marxizmus klasszikusai felvázoltak, kétségtelenül és nyilvánvalóan magában foglalja, különösképpen azáltal, hogy a meglevő eredmények már előttünk állnak, mint az ilyen utak végpontjai*. Tehát ha nem is közvetlenül, az első pillantásra, de a dialektikus materializmus módszere mégis előírja, hogy milyen úton és hogyan kell előrehaladni, ha az objektív valóságot valódi objektivitásában meg akarjuk érteni, ha valamelyik részterület lényegét igazságának megfelelően akarjuk felkutatni. Csak ha ezt a módszert, ezt az útírányt önállóan, saját kutatásaink segítségével követjük, bukkanhatunk rá arra, amit kerestünk, a marxista esztétikát csak ekkor építhetjük föl helyesen, vagy legalábbis csak ekkor közelíthetjük meg valódi lényegét... Csak a valóság elfogulatlan vizsgálata és a Marx által felfedezett módszer segítségével történő feldolgozása vezethet oda, hogy a valósághoz és ugyanakkor a marxizmus-hoz is hívek legyünk.”¹¹

Lukács eme fejtegetése számos problémát vet föl, nemcsak az esztétika vagy az etika vonatkozásában, de Lukács elméleti-módszertani és világnézeti alapállását,

¹¹ Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*, Akadémiai K., Bp. 1969, I. k. 13–14. o.; kiemelések nem az eredetiben.

időskori munkásságának egészét tekintve is. A gondolatmenetnek már a kezdetén szembetalálkozunk egy meglehetősen talányos állítással: „s az eredmény [...] csupán valami eszmeileg meglevőt fejt ki és rögzít le fogalmilag”. Lukács megfogalmazása legalábbis félreérthető; nem világos, mit takar az „eszmeileg meglevő” kitétel. Arra gondol Lukács, hogy az esztétikának csak az elvont lehetősége adott a marxi gondolatrendszerben? Vagy arra, hogy a marxista esztétika kidolgozása során egy eszmeileg már tételezett, de ki nem munkált tudományos diszciplína objektíválódik? Esetleg arra, hogy az esztétikum és az esztétika maga is csak „eszmei” létező? Ezekre a kérdésekre az előszóban nem kapunk érdemi feleletet — Lukács válasz gyanánt saját módszerfölfogását taglalja: alkalmasint ez lenne hivatott föloldani a marxista esztétika paradoxonát illetve fölbontani az erre vonatkozó lukácsi kijelentést.

Lukács szerint a marxizmus klasszikusai által fölvázolt „világkép totalitása” határozza meg azokat az „utakat”, amelyeken a megismerésnek „meghatározott célok elérése érdekében” haladnia kell. Ez a világkép azonban nemcsak az utakat determinálja, de a célokat is, hiszen „a meglevő eredmények már előttünk állnak, mint az ilyen utak végpontjai”. Joggal vetődhet föl a kérdés, hogy ebben az esetben mi lehet egyáltalán a gondolkodó föladata? Lukács ugyan nem teszi föl ezt a kérdést, de mégis válaszol rá: az „útirány” „önálló követése”. Lukács álláspontjában tehát a világkép nem egyszerűen tudományos inspiráció, hanem a kutatás exakt kerete, a vizsgálódások eredményeit eleve tartalmazó, meghaladhatatlan végpont. A „világkép totalitása” ekképpen bilincsbe veri a módszert, megfosztja önállóságától; az elméleti tevékenységet teleologikussá, prekonceptcionálttá teszi. Ezen az alapon egy visszájára fordult logika határozhatja csak meg a kutatás mikéntjét: abból indulhatunk csak ki, amihez el akarunk jutni, ez viszont már ismert, hiszen a világkép nyilvánvalóan és kényszerítő módon tartalmazza — a kutatás föladata tehát csupán ennek az eredménynek az alátámasztása, igazolása lehet: egy filozófiai konstrukció, amelyben a kiindulópont és a végpont azonos.

Lukács okfejtésében nem esik szó arról, hogy ez a módszer — sőt ez a világnézet — nem légtérben működik, hanem meghatározott társadalmi-történelmi-tudományos viszonyok közepette; hogy ez a világkép is egy változó világ változó képe lehet csupán; szó sincs történelemről és történetiségről, az elfogulatlan vizsgálódás lehetőségeiről. S Lukács arról sem beszél, hogy a világnézet és módszer, világnézet és filozófia (tudomány) hogyan kapcsolódik össze. Értelmezésében — szavaiból legalábbis ez tűnik ki — a világkép egy olyan, tudományon kívül álló vonatkoztatási rendszer, amely szubszumálja a szaktudományi megfontolásokat, messzemenően korlátozza a kutatói autonómiát, redukálja a módszer alkalmazhatóságának terepnumát, de magát a módszert is. Ez a merev világnézeti ortodoxia végső soron nemcsak Lukács vállalkozásának eredményességét kérdőjelezi meg, de annak a sztalinizmus-kritikának a valóságát és mélységét is, amely nagy teret kap ebben az előszóban — és nem csupán itt. Lukács érvelését elemezve önkéntelenül is felötlik egyik, Frank Benselerhez írt

levele.¹² Ebben Lukács kifejti, hogy ifjúkora talán legnagyobb dilemmája az a mély konfliktus volt, amely a filozófiai általánosításra törekvés és a tiszta tudományos-ságra irányuló tendenciák között húzódott meg. És azt állítja: ez a konfliktus a marxizmushoz való csatlakozással megoldódott (a problémára a *Megélt gondolkodásban* ill. az Eörsi – Vezér-interjúkban is többször utal).

Véleményem szerint azonban ez a dichotómia mindvégig jellemzi Lukácsot, nem oldódik föl, sőt egybefonódik a világnézet, a „világkép totalitása” soha figyelmen kívül nem hagyott aspektusával, fölerősítve az elvont logikai-filozófiai konstrukciók iránti erőteljes affinitás tendenciáit is. S jóllehet ez a konfliktus gyakran fölmerül Lukácsnál – így az etika kapcsán is –, azonban mindig el is tűnik, azáltal hogy a „filozófiai általánosításra törekvés” kerekedik fölül. De a gyakori fölbukkanások mégis jelzik, hogy Lukács valójában sosem tudta fölszámolni-fölbontani ezt az ellentmondást. Lukács ugyanis nemcsak vállalja ezt a marxista „determináltságot”, de gyakorlatilag módszere központi szervező elveként deklarálja. A kérdés mármint az, hogy az elkészült művekben, mint az *Esztétika*, az *Ontológia*, mennyire tudja következetesen érvényesíteni ezt a sajátos gondolkodói attitűdöt, illetve mennyiben és miért tér el konkrét vizsgálódásai során ettől? A kérdés megválaszolása meghaladja a tanulmány-lehetőségeit; az érdemi, árnyalt felelethez csak az életmű egész utolsó szakaszának beható elemzése nyújthat támpontokat. Itt és most be kell érünk a probléma körvonalázásával, valamint annak konstataálásával, hogy ez, a módszer és a „marxista esztétika” kapcsán fölmerült ellentmondás végigvonul az *Esztétikán* és az *Ontológián*, s rányomja bélyegét az *Etika* előmunkálataira, illetve a másik két műben manifesztálódó etika-koncepcióra is.

Az *Ontológia* keletkezésének körülményei ismertebbek¹³; erről Lukács maga is több alkalommal nyilatkozott. „Az esztétika nálam a társadalmi lét ontológiájának szerves részévé válik, [...] filozófiai fejlődésem nem zárult le az *Esztétika* megírásával, sőt, az első rész befejezése után annak közvetlen folytatása félretevéődött, és a tisztán ontológiai problémák kerültek filozófiai munkásságom középpontjába. Eredetileg az *Esztétika* első részének befejezése után *Etika* m rövid foglatatát óhajtottam megírni. De már az első előkészületek megmutatták, hogy ehhez elkerülhetetlenül szükséges egy olyan bevezető rész, mely a társadalmi lét ontológiájának legfontosabb, legalapvetőbb problémáit fölvázolja. A további munka során kiderült, hogy ennek a bevezető fejezetnek önálló, nagy könyvvé

¹² Lukács György levele Frank Benselerhez, 1961. november 21 (LAK). Nicolae Tertulian szerint ez az ifjúkori dilemma a hermeneutikai kulcsa a lukácsi életpálya megértésének, lásd „Die Ontologie von Georg Lukács”, in *Georg Lukács: Jenseits der Polemiken. Beiträge zur Rekonstruktion seiner Philosophie* (hg. R. v. Dannemann), 162. o.

¹³ „Feljegyzések Lukács elvtársnak...”, *Gespräche mit Georg Lukács*; Almási Miklós, Hermann István, Zoltai Dénes, Vittoria Franco, Nicolae Tertulian stb. írásai; levél Lukács Máriának és Frank Benselernek stb.

kellett bővülnie, ha az etikának igazi marxista megalapozást akart adni.¹⁴ Lukács sorai arról tanúskodnak — de erről árulkodik az Etika provizórikus címe is: „Die Stelle der Ethik im System der menschlichen Aktivitäten” —, hogy ontológiai alapokra helyezett marxista etikát akart írni. Azaz tervei megfogalmazásakor még úgy véli, a marxista filozófiában eredendően benne vannak egy ontológiai alapvetés lehetőségei, ezeket csak a későbbi interpretációk takarják el; e lehetőségek az etikára koncentrálnak valóságos alakjukra hozhatók. Az etikához írandó bevezetőben csak a klasszikusok „ontológiai olvasatának” szempontjait kell megadni, a fő hangsúlyokat kijelölni, s az etikai problémák konkrét elemzésében már spontánul működik majd a marxizmus mint ontológia megközelítési módja.

Az előkészületek során azonban világossá válhatott Lukács számára, hogy a klasszikusok szövegei ellenállnak e törekvésnek, tehát nem egyszerű interpretációra, hanem komoly rekonstrukciós munkára van szükség, Sőt, az *Utam Marxhoz* előszavának végén 1969-ben már úgy fogalmaz, hogy „a marxizmus — objektíve magától értetődő — ontológiai megalapozása ma a filozófia központi kérdésévé vált”.¹⁵ De erről a fölismerésről tanúskodnak (indirekt módon) az Etikához készített jegyzetei is.¹⁶ Ez a belátás vezetett végső soron ahhoz, hogy a bevezetés önálló művé terebélyesedett — Lukácsnak újból végig kellett gondolni, rendszerbe kellett foglalni a marxista filozófia módszertani alapjait, immáron ontológiaként fogva föl a marxizmust. Mivel azonban a marxizmus világnézeti-ideológiai készítetési és konzekvenciái továbbra is evidenciaként működtek számára, az ontológiai rekonstrukció során ismét az ifjúkori dilemma második oldala, a filozófiai általánosításra törekvés hangsúlyozódik, és háttérbe szorul az egyes részterületek (etika, jog stb.) „tisztán tudományos” vizsgálata.

Lukács tehát az ötvenes évek végére eljutott az „Ethik inkognito” föladásának gondolatáig, s hozzákezdett egy „tudományos” marxista etika előmunkálataihoz. Elhatározását két fő ok motiválta: a marxizmus identitás-válságából fakadó elméleti-ideológiai kihívás, illetve (ettől nem függetlenül) a szakítás a „hivatalos” marxizmus „dialmatos-törtmatos” kvázi-tudományosságával, s így saját ontológia-fölfogásának kikristályosodása. E két tendencia kapcsolódott össze azután az idős Lukács etika-teremtői terveinek körvonalazódása, konkretizálódása során.

¹⁴ Lukács György: *Utam Marxhoz*, Magvető K., Bp. [1971], I. k., 30. o.

¹⁵ Uo., i. k. 31. o.

¹⁶ Itt szeretnék köszönetet mondani a Lukács Archívum és Könyvtárnak és személy szerint Mezei Györgynek, amiért rendelkezésemre bocsátották e főljegyzések publikálásra előkészített, kéziratot anyagát

RESÜMEE

Ethik-Pläne von Lukács György

Die Ethik, die Interesse für die ethische Probleme hat das ganze Werk von Lukács György begleitet („daß sein ganzes Lebenswerk ein 'Ethik inkognito' ist“), aber erst am Abend seines Lebens hat er sich zu Arbeit gemacht, eine systematische „wissenschaftliche“ Ethik zu schreiben. Warum will der alte Lukács Ethik schreiben? Die Forschung hat zur Beantwortung dieser Frage verschiedene Typen an Hypothesen aufgestellt, aber meiner Meinung nach kann keine von diesen eine vollkommen zufriedenstellende Antwort präsentieren. Ich glaube, die wirklichen Gründe sind im Verhältnis von Lukács zum Marxismus, in der damaligen Situation des Marxismus sowie in der „Ontologisierung“ seiner eigenen Denkweise zu suchen.

Lukács György exponiert schon in einem Vortrag im Jahre 1947 ganz nachdrücklich die Notwendigkeit der Erarbeitung einer explizite marxistischen Ethik – damals formuliert es aber nicht als ein persönliches Arbeitsprogramm, sondern als eine noch zu forschende theoretische Aufgabe und (davon unteilbar) – als eine praktische Anforderung der effizienten Funktion und der Verstärkung einer Bewegung mit historischer Berufung. Die Versuche zur Erarbeitung einer selbständigen marxistischen Ethik sind aber alle gescheitert, wobei in erster

Linie nicht die „Unfähigkeit“ der Versucher eine Rolle gespielt hat, sondern vielmehr die Identitätstörung der marxistischen Bewegung. Der Marxismus – schien es mindestens damals so – ist bis zu den 60-er Jahren soweit gekommen, daß er als Reflexion auf die veränderten historisch-gesellschaftlichen Verhältnissen ihr Spontaneitätbewußtsein ablegt, sich vom kodexartigen Handlungszwangsbetritt und ihre adäquate Selbsterkennungsfähigkeiten und die Möglichkeiten zur Selbstkritik schafft. Nach Heller Ágnes ist nämlich das die Voraussetzung dessen, daß eine Bewegung die Erarbeitung einer eigenen Ethik zur Tagesordnung setze. Ich denke, Lukács hat diese Situation erkannt und anhand dieser sich entschieden, eine Ethik (unzwar eine ontologisch begründete Ethik) zu schreiben. Durch meine Hypothese wird nicht ausgeschlossen, daß die theoretischen Ambitionen, die Begierde nach einem vollständigen Lebenswerk, die bei den Arbeiten an der Ästhetik angefallenen Probleme diese Entscheidung beeinflussen konnten; ich meine aber, daß das entscheidende Moment das Erkenntnis der Diskrepanz zwischen Theorie und Praxis sowie die dringende Notwendigkeit der Selbstreflexion und der Erneuerung des Marxismus war.

Káján Tibor rajza: Eszme és térkép